

*О. Олесь***[Автобіографічний лист]**

Високоповажаний пане професоре!¹

В відповідь на Вашого милого листа² охоче подаю Вам деякі відомости з мого життя, які доповнять біографію мою, подану проф[есором] М. Грушевським³ і п[аном] Кисілем⁴.

Отже: почав я писати досить рано⁵ (тому, мабуть, так рано і «списався», що давно вже констатують в[ельми]п[оважні] мої критики). Пригадую: 9 років (може, було і 8) вранці я вийшов в свій сад, вночі йшов дощ і роса ще грала всіми барвами райду-ги на деревах, квітках, траві. Звідкись лилась хвилююча пісня солов'я.

«І я не стерпів щастя муки,

І полилися перші звуки» і т[ому] п[одібне].

(Мабуть, через це так часто і повторяються солов'ї в моїх пізніших віршах). З того часу багато я писав то по-українськи, то по-російськи. В 11 років я знав від першого до останнього рядка «Кобзаря» Шевченка і чомусь його не читав, а співав. Захоплювався я і народніми піснями, які знав то з уст матері⁶, то з уст служниць.

Зіму ми жили в маленькому місті – Білопольї⁷, а весною вся родина моя (за виїмком батька⁸) їхала до мого діда⁹ в Верхосулля¹⁰ Лебединського повіту на Харківщині, де була річка Сула, безмежні поля, величезний сад, город, крупорушка, коні, гуси, индики, цисарки, страшні бугаї, воли, корови, телята, свині, страшна баба Копшайка, дід на пасіці з довгою сивою бородою, Будилок¹¹ з коропами, линами, а навколо ліс з лисами, таємними барсуками... Власний маленький коник, що чекає мене цілу зіму, нудячись і нічого не роблючи в стайні. Як можна спати перед від'їздом?! І я цілі ночі не спав. Я пригадував кожний крок 35 кілометрової дороги, зафіксував в пам'яті всі річі, які я мушу взяти з собою, вигадував способи побачити барсука зов-

сім зблизька, вступити з ним в боротьбу не на життя, або на смерть. Правда, я знав, що мене дід буде брати на «дрожки» з собою і я де-кілька годин може що-дня буду примушений їздити з ним на буракові плантації, дивитись, чи добре зійшло жито або пшениця... Це так нудно! Кін[ь] Джигун зле бігає, а Булану так зрідка дід велить запрягати. Але ж я буду правити! І у мене знайдеться багато моментів, коли я непомітно примушу Джигуна бігти швидче, а може, і повною рисью! Ще неприємність – стежити за роями на пасіці! На одній, правда, де стоїть 300 вуликів, тут же, в садибі... Невже пасічник сам не справиться? Але дідові моєму все хочеться, щоб з мене вийшли «люде», а бабусі, дуже милій, без кінця добрій, – щоб я став «хазяїном». А проте, вона вже торік махнула на мене рукою, коли ліпили вареники, а я взяв один з них і кинув псу, що загостив під ту хвилину на кухню. «Не буде з його хазяїна», – пророче заявила вона моїй матері. (Пророцтво збулося на 100%. Шаповал¹² і Григоріїв¹³ цьому заперечили в своїх виданнях¹⁴).

Я не буду обтяжувати Вас, пане професоре, описами мого перебування в Верхосуллі, що і досі іденфікується в моїй душі з «земним раєм», і піду далі.

15 років мене віддали в Харківську хліборобську школу, середню школу¹⁵. Там мої товариші і я стали видавати шкільний журнал «Комету»¹⁶, де я містив свої вірші по-українськи і російськи. Журнал був ілюстрований талановитими образками моїх товаришів¹⁷. На 4–5 числі у моїх співредакторів відпала охота проводити далі журнал, і мені довелось самому бути і видавцем, і редактором, і автором. На 7 числі, здається, журнал припинив своє існування.

Коли мені було 17–18 років, припав ювілей дірєктора школи Ол[ександра] Ол[ександровича] Колєсова¹⁸, людини незвичайно освіченої, обдарованої, гуманної, заслуженої в науці... З'їхалось з усіди сила людей. Я читав два свої віршики, наївних, хоч і щирих, таких безпосередніх, які може писати лише юнак 17 років. В перерві підійшов до мене відомий тоді співробітник «Южного

Краю»¹⁹ Серг[ій] Вікт[орович] Потресов (Яблоновський)²⁰ і, стиснувши мої руки і говорячі мені компліменти, запросив мене до себе в Харків на своє помешкання. «Конче привезіть свої манускрипти», – просив він. Я був щасливий і через де-кілька день був у його, читав йому свої поеми і уважно вислухував його річеві вказівки, та зазвонив дзвінок, ввійшов видавець²¹ «Придніпровського Краю»²² і я залишився в вітальні з дружиною Потресова ждати, поки підпишеться контракт. Пригадую – 5000 руб[лів] річно був фікс. За де-кілька днів Серг[ій] Яблоновський виїхав до Катеринослава, і я щиро шкодував, що перервалось це знайомство аж до 1917 року... Далі став я захоплюватись <...>²³ в укр[аїнських] і рос[ійських] п'есах і мав я, одверто кажучи, великий успіх в комічних ролях. Раз мене винесли на руках. Та мене цікавила література більше, ніж театр, і я писав далі. Скінчивши школу, я вступив вільним слухачем 1901 року до Київського Політехнікуму²⁴, написав по-російськи «Родная глушь» драму²⁵, що тішилась успіхом серед моїх товаришів.

В 1903 році був на відкриттю пам'ятника Котляревського в Полтаві²⁶, де я побачив багато українських діячів із В[еликої] Укр[аїни], і з Галичини. Там я познайомився з Ів[аном] Липою²⁷, який зо мною так довго листувався, аж доки не збудив моєї національної свідомости і не переконався, що я вже не буду російським письменником. В 1903 році я вступив до Харк[івського] Вет[еринарного] Інст[итуту]²⁸ і став писати гумо[ристичні] оповідання, поезії. Я познайомився з родиною Алчевських²⁹, Павлова³⁰, Міхновським³¹, словом, пізнав всю харківську громаду. Надзвичайно прихільне відношення я зустрів з боку Алчевських, де і познайомився з Ол[ександром] Як[имівною] Єфименковою³² – людиною, яка зробила на мене надзвичайне вражіння своєю вишкістю над всіма. Алчевські колись запросили мене на вечірку прочитати свої поезії... Я прийшов і там застав Ол[ександру] Я[кимівну] Єфименкову, проф[есора] Харк[івського] Унів[ерситету] Покровського³³ і інших. За два дні я дістав листа від п[ані] Єфименкової, де вона висловлювала свої думки про

мої поезії, про моє уміння «відбити всі нюанси переживань сучасного інтелігента». Далі – авантюра з видаванням «Слобожанщини»³⁴, куди я був запрошений фельетоністом, а сестра моя, Марія³⁵, – перекладчицею з франц[узської] мови, «видавання» журналу проф[есором] Пільчиковим³⁶, що зрікся фінансувати після дикої образи М.-М³⁷... Далі – 1905 рік, революційний підйом земських статистиків, серед яких і я був³⁸, і утопійне бажання видати першу мою книжку. В 1906 році я їду разом з своєю нареченою³⁹ і її сестрою⁴⁰ до Криму⁴¹, щоб заспокоїтись після всіх переживань і там стрічаюсь в Ялті з російськими письменниками Скитальцем⁴², Єлпатєвським⁴³, Серафимовичем⁴⁴. Особливо близько я зійшовся з Ст[епаном] Гавр[иловичем] Скитальцем. Він був захоплений моїми поезіями і говорив: «Що б Ви не писали – все це буде одна поезія». Він радив мені виписати мої рукописи з Сум і виготувати книжку до друку. Я дав матері телеграму і попросив її вислати три зшитки. С[ергій] Я[кович] Єлпатєвський пообіцяв все зробити, щоб книжка була видана. З цього вийшла моя I книжка. Єлп[атєвський] дав мені листи до свого кума В[олодимира] Г[алактіоновича] Короленка⁴⁵ і я, проїздом з Криму до Сум, заїхав до Полтави. В[олодимир] Г[алактіонович] Короленко зустрів мене надзвичайно тепло, познайомив з усією родиною і за чаєм попросив читати. «Я не українець, – говорив він, – мати моя – полька, виріс я на Кавказі і сучасно[ї] укр[аїнської] мови я не розумію, а ось Ви можете якось так сказати, що я, коли не розумію, то відчуваю Вас. «Сонце на обрії, ранок встає...» «Обрія» – я не знаю, що це – я не чув, а чувствую, что это горизонт». Давши листи до Ів[ана] В[асильовича] Лучицького⁴⁶, посла Державної Думи, він просив мене конче з ним побачитись, а він все залагодить... Лучицький, мовляв, всіх у Києві знає і все буде гаразд.

Лучицький порадив мені звернутись до Гринченка⁴⁷, якого я застав за столом з пером в руці і який сказав мені, що він не має часу вислухувати писання. Сумно мені було їхати додому. Я вже втрачував надію на видання своєї книжки. В Сумах зустрівся я

дома з своєю кузеною Т[етяною] Могильною⁴⁸, вона пообіцяла мені позичити 300 рубл[ів] на видання, і я виїхав в Харків.

В той час, в кінці 1906 року мала приїхати до Петербурга Англійська Делегація парламентаріїв⁴⁹, щоб продемонструвати своє співчуття <Конституції>. Харківський Універс[итет], Технол[огічний] Інст[итут] і Ветер[инарний] Інст[итут] вирішили вислати своїх делегатів з адресами. Я приїхав в день «сходки» коло 7 год[ини] рано. Довідавшись, що сьогодні «сходка» в інституті і вислухавши «адрес», виготований тов[аришем] П[авлом] Скачковим⁵⁰ і ще кимсь, я на швидку руку накидав свій і пішов на «сходку». Було повно студентів і професорів.

Прочитаний був I-й і II адреси зустрінутий оплесками. Я зважився попросити слово. Прочитав свій⁵¹. Мені зробили овацію і мене делегували. Я виїхав на другий день до Петербургу. Анг[лійська] Делегація не була <допущена>. Я залишився в Петербурзі, де учились на Бестужевських Курсах моєї сестри⁵² і моя наречена В[іра] А[нтонівна] Свадковська, донька маршала Новоград-Волинського повіту⁵³.

Зустріч з Ол[ександром] Гн[атовичем] Лотоцьким⁵⁴, Стебницьким⁵⁵, Словінським⁵⁶... і з О[лександрою] Я[ківною] Єфименковою. В цей час одержав листа від кузіни, що вона сумнівається в матеріальному успіху видання моєї книжки. П[етро] Я[нуарович] Стебницький пообіцяв позичити мені 300 рубл[ів]⁵⁷. Я був радий відіслати назад 300 рубл[ів] своїй кузіні і поїхав на другий день в «Общественную пользу»⁵⁸ до Петра Як. Кулакова⁵⁹, директора видавництва. (З ним я познайомився у його тестя С[єргія] Я[ковича] Єлпатьєвського в Криму). Умовився, вибрав папір, шрифт, і книжка стала друкуватись. Між 7-13/1 1907 року вийшла «З журбою радість обнялась». Все було зроблено для того, щоб книжка була вивезена з друкарні до подачі перших примірників в цензуру. Ось і перша натхненна рецензія С[офії] Ф[едорівни] Русової⁶⁰ в «Книге», далі – рецензія М[иколи] Сумцова⁶¹ в «Южном Крає», далі – рецензія Д[митра] Дорошенка⁶². Така історія видання моєї першої книжки.

1908 рік я провів в Петербурзі. Я ходив на суботніки до Кулакових⁶³, стрічався з російськими письменниками, видав антологію укр[аїнської] поезії «Молода Україна»⁶⁴ в перекладі Ів[ана] Рукавішнікова⁶⁵ (кошти дав Ол[ександр] Ф. Степаненко⁶⁶ і став власником видання). Потім була видана моя друга книжка⁶⁷ і т[ому] п[одібне].

Решта більш-менш Вам, високоповажаний пане професоре, вже відомо. Ви знаєте, що з 1/ІХ 1909 по 1/ІІ 1919 року я був міським вет[еринарно]-санітарним лікарем на Київських Скотобойнях⁶⁸, був завідуючим відділом Земського Союзу «Сохраненія і експлоатації лошадей і рогатого скота беженцев», завідуючим відділом Реквезиції цукру в «Сентросахарі», редактором ЛНВ⁶⁹, секретарем «Відродження»⁷⁰ (до Гетьмана⁷¹), завідуючим літературним відділом «Трибуни»⁷², дівізійним вет[еринарним] лікарем С[ічових] Стрільців⁷³. 2/ІІ 1919 року я виїхав з Києва до Вінниці⁷⁴, далі – в ролі аташе до Будапешту⁷⁵, Відня⁷⁶, а з 1/У 1923 року животною в ČSR.

Сподіваюсь, що решту Ви вже знаєте, принаймні те, що Вас може цікавити як професора літератури.

З глибокою пошаною, О. Олесь.

[Автобіографія]

І ч[астина]

28.VI.[19]21

Високопов[ажний] пане професоре!

Ви просите мене написати автобіографію. Се робить мені велику честь, одначе я де-кілька разів зрікався неї⁷⁷ і тільки після вчорашньої гострої розмови з Вами взявся за олівець⁷⁸.

Насамперед, випадок свого народження на світ я вважаю одним із самих нещасливих випадків в моїм життю, але я не мав можливости перешкодити йому і став рахуватись з ним як з фактом. Се було так давно, що я ледве пригадую.

Коли не помиляюсь, вночі перед тим, як мав зайнятись день 23 листопада 1[8]78⁷⁹ року. Се було несподіванкою для моєї 18 літньої матері і <вдвоє> старшого батька, одначе, і вони помирились з сією несподіванкою. Я, очевидно, став рости. З сього часу я пригадую лише ясний блискучий огонь сонця і зелений сад, який незабаром зненавідів.

Пригадую. Нянька винесла мене на руках в сад, де цвіли тюльпани і безліч, безліч стокроток. Над рожевим тюльпаном я схилився і простяг свою руку до нього. В квітці сиділа пчола і страшно вжалила мене в руку. Звичайно, се мало не такі трагічні наслідки як для київського Олега⁸⁰, але з того часу я став поводитись дуже обережно з квітами. Далі я пам'ятаю, що в той час на жовтій акації у нас росли цукерки, загорнуті в прегарні кольорові папірці, і варт було лише як слід потрусити акацію, щоб вони посипались на голову, на спину, на траву, як груші! Однак, вони росли лише в той час, коли не виїздив кудись батько з міста. Від'їзд мого батька з дому так засмучував чулі дерева, що вони переставали роспложувать цукерки. Одначе, коли батько вертався з далекої мандрівки⁸¹, Астрахані або Царицину⁸², акації в ту ж саму ніч розцвітали і давали на ранок цілком достиглі цукерки. Вдача цукерок нагаду[ва]ла мені вдачу вередливих <вареників>, які на перший день великого посту лізли на грушу і так високо, що ледве-ледве можна було їх бачити, тай то пізнього вечора.

Що літа я виїздив з міста (Криги⁸³ тепер перехрещеного Москвою⁸⁴ в Білополе) в Верхосулку, на село, в маєток, до бабусі і діда. Я тижні не спав перед від'їздом, і коли тепер долітає глуха луна моїх дитячих переживань, я почуваю те, що, може, почуває сліпий, якому на мить блисне і осліпить сояшний промінь. 35 кілометрів мені здавались тоді більшим простором, як тепер вся земля.

А квітучі поля, луки, яри, потоки, хутори по дорозі! Ось маєток графа, обнесений муром. Ось хата розбійника, про якого ходять тисячі легенд, з підвалами, таємними ходами і виходами, з вікон якої виглядають замучені жертви, ось Могила, а там вже

скоро-скоро і найдорожча в житті Верхосулка! Калюжа! Зовсім не глибока, не страшна, з страшним мулом, осокою, чаплями і карасями, і величезними жабами! Вони хоч не кусаються, а все таки страшно. А там, там – клуні, величезні, повні золотого хліба, біля їх – молотилки, віялки, коні, воли, дівчата, парубки, курява і крики. Далі амбар, крупорушка, поворот – і! ворота в садибу! Ворота в садибу! Ворота, які ніколи не зачіняються з ранку до вечора. Ось-ось почне гавкати, як грімом, старий Мухтар, за ним вибіжать Кадо, Цютка, Валет, Соловей... І всі вони зальються страшним галасом, але через хвилину пізнають і весело замахають хвостами. «Приїхали!» І дідусь схопить на руки, але швидче з них або шукати бабусю десь на городі серед сояшників, пшенички, нагідок, або на стайню до коней, або на скотарню, або на пасіку. Сам не знаєш куди! А до вечора всього і не оббігаєш! А де ж Таня⁸⁵? Де Таня? На Сулу поїхала з тіткою! І вибрала ж день! Ну, а коли ж в Будилок?! Там з лісу вибігають лисиці, живуть барсуки, а в ставку такі величезні коропи, що виривають з рук вудки і самого можуть зтягти тебе в воду.

І моє серце так билось, як серце полохливої пташки в руках. Цілу ніч не спав, переслухав перших і других півнів, нарешті забувся, заснув.

Аж нагло. Цвірінканне горобців! Їх зліталось тисячі в наш двір, і вони вранці піднімали такий страшний галас, наче хотіли перекричати один другого. Мені тоді здавалось, що вони вирішують, куди кому летіти і що кому робити. В щалину віконниці падало сонце... Хвилина, і на ногах! В саду, на скотарні, верхи на коні, на кругу в крупорушці, на пасіці, біля Кирила, Василя, Тимоша!

О, золоте дитинство, пройняте, зоткане з одного проміння сонця! Ви, мої жовті, такі незграбні гусенята з великою сірою гускою на зеленому майдані! О, мої пси! Всі-всі такі любі і такі сердиті, <коли> хто торохтить возом або приходять з палицею! А білі як сніг і чорні як вугіль поросята! Які ви смішні, коли бігаєте або боретесь одне з другим, або п'єте молоко матері! Як

весело, як мило з вами. І як страшно! Ось-ось нагло хтось штовхне ворота, і величезний червоний бугай поженеться, поженеться за тобою далеко, ударе рогами, придушить головою і... Ну, а я на паркан, з паркану – на повітку і звідти буду дивитись, як він валитиме тини, розбиватиме ворота, ревтиме і ногою битиме землю. А коли він вийде на улицу, стане і ждатиме, доки я не буду вертатись до дому. Хвилююсь, тихо-тихо я починаю зповзати на другий бік даху, хватаюсь за стріху, шукаю ногами плетеної стіни повітки і падаю в бур'ян. Лежу, прислухаюсь. А, може, він почув моє падіння, збагнув, де я, і оббігає навколо. На дерево! І через хвилину я вже на дереві. Навкруги нікого. Чути, як уже в загороді реве Мишка. І пішов я по запущеному саду, чомусь забутому, занедбаному і тому ще більш таємному... Тут в будинку колись жив фершал. Тепер ніхто не живе... Тут серед саду стояла колись пасіка, ще я, здається, пам'ятаю. Лишивсь один курінь, а в ньому – покришки, черепок з горшка і стара подерта свитка. Білий дід умер, і пасіку перенесли до панського саду, але тінь його ще блукає по саду, і ось-ось, здається, він візьме молотка і почне вистукувати рої. От і застукав. Дятел!

Далі бурти! Вали, настлані якоюсь дивною землею. Тут, кажуть, був колись сілітряний завод. Бур'яни між валами – непролазні! А хочеться і серед них побути! Але бурти! Що це за бурти?! І чому врят насипано де-кілька валів? І чому земля в буртах інша?! Вечоріє... Сонце збирає проміння і тікає від ночі... До дому! Справді – смеркає. Швидко зробиться темно... Страшно. І, боячись оглянутись, тікаєш до дому... Уже вечеряють дід, бабуса, тітка Оксана, мати, тітка Маруся, дядько Максим, бабуса Оксана Пархомівна, Таня, Наталочка, Маруся, Галя⁸⁶.

«Де ж так довго волочився, – суворим голосом питає мати. – За тобою посилала і на стайню, і на скотарню, і на крупорушку. Або утопився, думаю, в Калюжі, або подався на Пещерку, або попав під круг у крупорушці. Або упав з дерева... Лихо мені з тобою. Геть в вітальню і становись на коліна. Геть, кажу, бо будеш битий!»

«Покинь, Сашо, – заступається за мене дід! – Він вчора мені допомагав ярлики складати, а завтра ми з ним поїдемо у Будилок». У Будилок! Дух захоплює.

«Джигуном чи Буланою», – не стрімуючись, запитую я.

«А ти чим би хотів?»

«Буланою». Дід сміється.

Він знає, що я люблю їздити Буланою, прудкою, як вихор.

Джигун! Що таке Джигун. Товстий, як віл... Б'єш його батоном, сіпаєш за віжки, а він покрутить хвостом і потюпцем тільки тюпу, тюпу, тюп! Ідуть розмови про сусідів, про буряки, про яки[х]сь комісіонерів, чи приїздили вчора, про страховку... Ідеш до ліжка і лягаєш спати... Розмова заколисує, але здригується. Булана! На дрожках! Прокинувся – не заснеш. Ворочається, прислухаєшся і, нарешті, тихо-тихо, щоб ніхто не чув, починаєш одягатись. Вийти боїшся. Ліг одягнутий і забувся. Аж ось рипнули двері, чийсь голос почувся. То вартовий з кимсь заговорив і в оста[нн]ій раз застукав колотушкою.

Умився, і з хати! Ясно! Прокинулись і гелгочать гуси, співають півні, белбекає індик, кахкають качки, горобці цвірін[ь]кають, мукають корови, мекають телята. Лошак зірвався з оброті, [в]ибіг у двір, спинився і заржав! Засяєло і розлилось сонце! Зайнявся день. Почали годувати курей, доїти корів, налигувати волів, запрягати коней, розчинилися ворота в коморах, прийшли плугатарі. Все ожило, рушило і заговорило в природі. І здавалось мені, що я все розумію, що робиться і говориться навкруги. Корова мукає того, що одлучила Одарка теля. Вороний рже, бо Василь набірає в коробку вівса. Голубка несе соломинку, бо хоче нанести яєчок. Жук виповз з нори, бо захотів їсти. Пчола сидить на квітці, бо збирає мед. Горобці сваряться, бо це їх вдача. Це – жиди. Вони росп'яли Христа, і тому прокляті Богом, і тому вічно гризуться, вічно сваряться. Я тільки не розумів тоді – яким способом люди-жиди обертаються в горобців-жидів. Звичайно, єсть багато і незрозумілого. Загадкові бурти, таємні всесильні відьми, що вночі портять молоко у корів, а вдень

ходять собі звичайними людьми, ворожать, заговорюють зуби або гризуть гризь. У мене було глибоке переконання, що баба Копшайка – відьма. Насампере[д], вона спить вдень у бур'яні, значить відьмує вночі і не висипається, вона одна на все село п'є горілку і співає, коли нап'ється, вона распатлана (це найхарактерніша риса відьми), а головне – нюхає тютюн. Сумнівів ніяких. Але з відьмами треба жити добре і тоді – нічого боятись.

Напоєні таїною також ліси. Зайдеш в ліс, станеш – і ти весь у владі чогось незнаного, великого, таємного. Чому, наприклад, ніколи не можна угледіти лисиняти або барсука? Чому вічно чути якісь таємні шелести в лісі... Хто ходить? Звірі? Але чому їх не видно? Що баче сорока, так скрекотючи десь зовсім близько? Чому вона бачить, а не я?! Безліч єсть таємного, але варто ближче стати до його, щоб все пізнати, про все довідатись і зрозуміти. Я дивуюсь – чому мій дід говорить про буряки, овес, пшеницю, розмовляє цілі дні з комісіонерами, а не йде в ліс, не перекликується з вовками, купує воли, коні, а не барсуків, лисиць, зайців. Чому, нарешті, він ночує в зам[к]неній хаті, а не під деревом. Я думаю, що всім нам жилося би цікавіше в лісі. А бабуся хіба не могла б тут насадити сояшників, красольки, салати, рути, барвінку, окропу, моркви, редьки, ріпи і всього того, що так багато на її безмежному городі! Люде там жили б, а ми б – тут. У їх були б кури, гуси, качки, цесарки, воли, корови, а у нас – куріпки, перепела, удода, сорокопуди, зайці, лисиці, вовки, барсуки.

«Ну, чому ж ви не запрягаєте, Василю, Булану? Уже напились чаю і дідусь чекають на кганку. Ми їдемо без вас в Будилок».

«А хто ж буде править Буланою?!» – лукаво запитує Василь.
«Я!!»

«Ну, то вона понесе і розіб'є дрожки, краще я запряжу Джигуна».

«Вам сказано, щоб Ви запрягали Булану! Тільки Булану! Булана вчора ходила на Штепину греблю, а Джигун стояв». Дідусь сказав, і так повинно бути! Джигун – дуже лінивий кінь, а нам швидко треба.

«Поспієте з козами на торг».

«Василю, ну запряжіть Булану», – прошу я, і Василь після довгих суперечок поволі починає братись за діло. Приносить з колодязя відро води і напуває Булану, далі скидає оброть і надягає вуздечку, потім наритники. Оглядає дрозжки, підмотує колеса, викочує на двір, виводить Булану і запрягає. Я весь час сижу на дрозжках і тримаю віжки. Нарешті, б'ю віжкою Булану і під контролем Василя їду через величезний двір до панського будинку. Щира Булана, дошкуляна дотиком віжки, летить і, стрімана, спіняється біля кранку, але вся тремтить, груди її схвильовані і широко роздуті ніздри. Дідусь довго не виходить. Цмок, – Булана рветься вперед, але віжок і тпруканне її спинають. Нарешті, вийшов дід, взявся за віжки і сів позаду мене. Ми поїхали. Що п'яти хвилин спинаємось. Проїхали вигон, дід зайшов до церкви, він староста церковий і має якусь там справу, виїхали за село, дід пішов подивитись на лисину плантації. Поляг чи хтось потолочив овес. Дідові і там діло. А я сиджу один і сам тримаю віжки в руках, і такий гордий, задоволений, наче я на собі держу весь світ. Справді – захочу, цьопну, і Булана полетить вперед, направо, наліво, куди я потягну, а бідний дід останеться в полі і вернеться до дому пішки. Захочу, торкну віжкою і поверну Булану до дому. Щасливий той, хто так має багато у власних руках, але не хоче зловживати своєю владою і силою.

«Це бакша наша. Бакші треба садити на багатих, не виснажених землях. Найліпше – на зрубі. Викорчуеш пеньки – і сади бакшу. А от жито, пшениця...», – навчає мене дід, але мені цілком нецікаво слухати науку, коли найліпші кавуни будуть лежати у нас на солomé в коморі і коли поля навколо вкриті пшеницею. Нарешті, дід Кирило знає, як треба орати і сіяти. Се його діло. Кирило сіє, табельщик розвозить ярлики, бабуся ходить по городу. Мама в кухні, тьотя Оксана читає, дідусь вранці лається, а потім сідає на дрозжки і об'їздить поля, я маю теж без кінця роботи! Треба подивитись, чи знеслась Торкунка, чи вилупились одуди, чи були сьогодні рої, чи всі гусята вернулись до дому, чи

податись завтра ловити раки. Хто до чого. У одного одно діло, а у другого – за день не переробиш і вночі не доводиться спати. Думки не дають. Треба вигадати – як піймати горобця, коли він сидить на кілку, як втекти від бугая, коли він застукає тебе в полі, де саме засісти, щоб побачити відьму, коли вона доє корову і портить молоко...

Нарешті Будилок! Їдемо лісом і вже чуємо гавкання. Гав, гав, гав!.. Собаки біжать по дорозі, вискакують з кущів; заливаються, скавчать, підплигують до голови Буланої. Булана хвилюється. Простягає голову, щоб когось схопити зубами.

Аж ось і Семен Пархомович. Брат діда. Ми всі називали його Семеном Пархомовичем, тільки дід його називав Семеном. Булана ведеться до повітки, косеться трава, метушаться дівчата, а ми злазимо з дрозжок. Дід щось розмовляє з С[еменом] П[архомовичем], а я – з собаками. Прошу паляницю і роздаю її... Через хвилину ми уже приятелі, і біжу разом з ними вниз до ставка. Жаби сперлись на задні лапи, і, роблючи орбіту в повітрі, камінням падають в воду, метелики вириваються з-під ніг і крутяться в повітрі, осока і очерет ворущаються від короїв, що тікають від берега. Стоїш і дивишся. Мило, любо! Се життя! Немає слів, одно безмежне раювання. Тепер розбутись і влізти трошки в воду і ловити догориножки, полозки, <стукалочки> з довжелезними ногами, <шукати> плавунців і сидіти довго-довго так – все життя, і щоб все життя бути в Будилку, щоб все життя горіло сонце, плигали жаби в воду, колихались очерета від короїв, і розмовляв дід десь на пасіці з Семен[ом] П[архомови]чем. Коли б я умів плавати! Я міг би піймати короїв, скільки хотіб би, я знав би, де глибоко і мілко. Коли б вибіг барсук і кинувся на мене, я – в воду б! Пурнув би і сів би на другому березі. Він в воду до мене, а я – по берегу на те місце, де сидів, а далі на дерево! А що! З'їв?! Десь закувала зозуля. Ну, скільки я буду жити. Рік, 2, 3, 5, 6, 10, 15... мало! Закуй, зозуле, знову! Закувала 20! І, кахкаючи, перелетіла через став. Як любо!.. Цілував би воду, квітки, гладив би дерева, качався б по землі... Я так усе люблю, і що мені зробити, щоб висловити мою любов і мое щасте.

«Паничу! Вас кличуть дедушка! Вони сидять уже на дроздах і ждуть вас...» Дівчина 10 років, пастушка... Мені і їй хочеться любити. Сісти на траві і розказувати їй страшні казки, і самому їй слухати. Ми могли так чудесно жити в Будилку. Тут така сила ягід, яблук, груш, що для нас було досить... Ми пасли б худобу, сиділи на поляні і ховались би від людей і вовків на деревах. Я міг би привезти їй срібних папірців з шоколаду, і все було б добре. До того ж мені обіцяно, що куплять лоша. Дерева тут так багато, ми зробили б воза і могли б безпечно їздити по лісу. Бідна дівчинко! І ти сумуєш без мене, і я не живу, а животию. Але дівчинка не розуміла мене і звала до хати. «Ну, достанеться тобі від матері. Як живе срібло! Було, викотилось і пропало! Ти ж чув, як гукав Іван! Здається, в Верхосулці було чути! Сідай та їдьмо до дому. Вас з обідом ждати перестали. Давай віжки сюди». Наче вирвали з моїх рук найдорожче. Сидів і мовчав, поживував дід. «Ну, та не смикай». Я знову опановую собою і тихо-тихо, прицмокуючи, правлю Буланою. Ось і дома. 7 верст – недалеко! За обідом дід: «А я гукаю, гукаю онуки – немає! Замість того, щоб зо мною на пасіку, до ставка! Найшли на ставку!»

«Ти знову! Утопиться дитина! Або впаде з коня і уб'ється. Це не дитина – а кара Божа! Щоб ти мені нікуди з двору! Ні на стайню, ні на скотарню. Нікуди! У Одарки Аксон, а в мене – ти!..»

«От то вже! Аксон, – заступилась бабуся. – Він, мій онучок, такий слухняненький. Він вчора перебирав зо мною грушки і гнилими годував свиней. Він у нас хозяїн, хочь, як ліпили вареники, він брав зо столу і нишком роскидав їх собакам».

«Не може бути!» Взяла мене за вухо мати, але її руку схопила тітка Оксана... <Вийшла> сварка... Я ледві втік з хати і заховався в буді.

«Сашинька, Шурочка! Де ти! Іди до дому спати!» – кликала плачучім голосом мене мати, ходячі по саду. Я, нарешті, вірив в щирість мук матері, вилазив з кущів і біг на зустріч матері. Мати нагло робилася лютою і давала мені декілька шльопанців. Я, обливаючись слізьми, лягав і засипав на ліжку. Дивною

здавалась мені тоді натура матері. Ніжна і груба! Любить і ненавидить. Хай хто-небудь посміє сказати, що я дурень – очи виколупає! Я мушу бути у всьому першим. Я мушу всіх заткнути за пояс, і мене всі повинні більш від усіх любити!

Я – найліпший хазяїн, найближчий до діда, мене найбільш шанує дід Кирило, управитель маєтку, я найраніше встаю і допомагаю найбільше бабусі... Це любов! Але тільки я сідаю верхи на коня, купаюсь в Калюжі, дратую бугая, злажу найвище на грушу, плигаю з паркану, спізняюсь на обід, ворочаюсь всю ніч на ліжку, – я найбільша рана в серці матері, найбільша для неї «кара Господня».

Батько, але так рідко його бачу! Він вічно подорожує і лише позаторік був в Верхосулці. Він дав Василю руб! Його всі люблять, це я знаю, а більше нічого. Він ніколи мене не б'є і тільки часом говорить холодним голосом до мене. Взагалі, діди для того, щоб лаяти когось вранці, їздити на дροжках, давати віжки в руки і їздити в Будилок, а батьки – щоб подорожувати, з'являтися несподіванно, давати Василю руб, залишати по собі глибокий і ясний слід, і знову зникати <кудись> в Астра[ха]нь, або Царицин.

Найбільш ідеальною була бабуся. Вона не билась, не лаялась, нічого не вимагала, пускала на всі 4 боки і спізнилася на обід, скаже дати попоїсти, замочиш ноги – розітре горілкою. Весело з нею жити. Ти не вмішуєшся в її справи, а вона – в твої. І так просторо на світі...

Мені вже шість років... Я уже сів на вороного верхи і впав. Тимош сказав: «Ану, не держись за гриву і ударь батогом коня – чи утримаєшся». Пропозицію я прийняв як наказ. Пустив гриву і ударив лозиною вороного. Гладкий вороний побіг. Мої ноги лежали майже паралельно землі на спині вороного, я почав соватись з одного боку на другий і скотився на землю. Я більш не сів на вороного і, обливаючись слізьми від сорому і болю, біг за табуном до дому. Се сталось в той день, коли приїхав мій двоюр[ідний] брат Миша. Він також щоліта приїздив з матір'ю

в Верхосулку. Приїзд Миши завжди був для мене великоднем. Господи! Скільки спільних інтересів! Його цікавить все <так>, як і мене. До того ж він уміє плести волосню і вудити рибу. Сьогодні ж ми посмикаємо з хвостів волосні і візьмемось за роботу.

Однак, між Мишою і мною була ціла прірва. Насамперед, Миша ходив боси[й]. Він ціле літо бігав без чобіт в степу і <в> холод, в дощ і після дощу. Мої спроби наслідувати його не давали ніяких наслідків. Мене кололи і мулили найменші камінці на стежці, і вічно впинались колючки, коли я бігав по траві. Стерня ж здавалась мені недосяжним ідеалом. А Миша бігав по стерні, як в хаті по килиму. Далі: Миша завжди слухався матері, діда і бабусі. Він міг цілі години сидіти на пасіці і стежити, чи не вилітає рій. Мене більше цікавили кольорові щурі⁸⁷, що налітали на пасіку цілою зграєю і хватили пчіл. Миша ніколи не йшов туди, куди було забор[он]ено, і через те я лишався часто самотним. Миша міг стрімати себе вчасно і вийти холодним з води. Хіба не ми разом з ним вийняли з скрині <якогось> інваліда револьвера і штудіювали його конструкцію? Разом, а хто дістав шльопанців? Я. Я був завжди винен у всьому. Раз тільки він був покараний по заслuzі і пійманий на місці. В саду часто ми помічали, як пасся в траві або перелітав з місця на місце чубатий одуд. Таня чи Маруся підглядали, що він вчащає до одного дупла і зникає в ньому. Отримавши належні інформації і перевіривши їх на ді[лі], ми з Мишею розробили цілий план нападу на дупло, але в той час, коли залетить в нього одуд. Дупло було таке мале, що моя рука не залазила в нього. План мав провести Миша. З вікна контори, старого, занедбаного і таємного будинку, ми стежили, коли одуд залетить в дупло. Одуд з свого боку був недурний і або не зважався залітати, або залітав на хвилину. Нарешті він зігнував небезпеку і зник у дуплі. Ми вискочили з вікон, і через мить моя рука уже лежала на дуплі. Одуд був наш. Оставалось лише його вийняти. Мишина рука зникла в дуплі! Наш, наш. Єсть, єсть! «Держу за голову», – кричав Миша, а я плигав біля його на крилах невимовної

радості. Миша почав тягти, одначе рука не посувалась наперед. Миша пустив одуда і став висовувати руку. Дупло і руки не пускало. Я бачив, як обличчє Миші почервоніло і вкрилось якимсь жахом.

«Ай, не пускає! Не можу руки висунути!» – закричав Миша, і на очах його виступили сльози. Я взявся йому допомагати, але Миша ще більше кричав від розпуки і болю.

Через декілька хвилин біля нас стояли наші матері, тітка, бабуся, дідусь і Кирило з палкою і сокирою в руках. Сестри стояли осторонь і полохливо дивились на Мишу, сповнені жалю і співчуття. Нарешті рука була вирятувана, але тоді досталось нам обом однаково.

«Так і ти такий, як той», – сказала докірливо Мишина мати. Миша ще дужче плакав. Очевидно, його ролю мав відіграти я.

Сумно було на другий день, і смикав волосню з конячих хвостів я. Це дуже не подобалось коням, і найспокійніші коні повертали свої голови на мене і дивились не то здивовано, не то попережаючи. Я смикав з кожного потроху. Переліза[ю]чи через <лісу>, я зникав в городі, з города біг в сад, в кущі бузини, де чекав мене Миша. Я трімав в руках волосню, він плів. Гачки ми зробили з булавок, з тоненьких гвіздків, вирізали довгі лозини і пішли на Калюжу. Довго сиділи над ставком, бачили, як в'ються нанизані черв'ячки на гачках, але поплавки з гусячого пір'я лежали спокійно на воді й не рухались. Смеркло. Ми поховали в жито вудки і побігли до дому. «Ну, що, онучку, були сьогодні рої», – запитав дідусь, звертаючись до Миші. Не знаю, що відповів би Миша, коли б на мене не накинуплась Мати: «А ти, кажуть, знов був на Калюжі! Ну, добігаєшся. Або на гадюку наскочеш, або лоскотарка тебе залоскоче десь у полі, або полізеш у воду і утопишся. Хочь би швидче в місто, до дому». На мене повіяло жахом! В місто, де немає ні поля, ні волошок, ні озер, ні меж між житами, ні зозуль, ні перепелів, нічого, нічого... Крім церкви, обіду, кімнати, снігу надворі і сірого старого коня. А ріка Свистун така мала, що її і не видно з моста. Літом

вона висихає, а зімою вкрита снігом. Навіть рано весною її не видно серед затопленого водою луга. І тим більше хотілось використати час, побути, набігатись, награтись і усе-усе побачити зблизька, що буде навкруги.

Вночі, вийшовши з хати, ми одійшли набік і змовились вранці іти на Пещерку, на Сулу ловити верховодок. Вранці, ледве сонце змішалось з прозорою водою Сули, ми були уже на березі і копали черв'яків.

З берега було <мілко>, і риба не підпливала до берега. Я роззуся, підкачав штанці і по коліна зайшов у воду. І тоді моє серце билось так, що, здавалось, з моїх грудей хоче вирватись дятел і стукає в них своїм носом.

Потонув поплавок! Я смикнув вудку, і малесенька верховодка одлетіла далеко назад і забила на піску. Щастю не було краю. Мені здавалось, я переміг і опанував цілим світом. Біг до дому, не чуючи під собою землі, і віддавав бабусі 9 чи 10 маленьких рибок. Через багато років мені удавалось ловити величезних щук, але моє серце уже так ніколи не билось...

В осени треба було їхати в місто, я прощався зо всім, що бачив перед собою. Сльози застілали мені очі, і я <нічого> не міг бачити. Виїздимо з воріт! Мов хтось стискає моє серце, минаємо поворот, мов хтось вириває з моїх рук найдорожче, проїздимо Калюжу, і слізьми я обливаю кожну квітку на березі, кожний листочок на вербі, минаємо Могили, і наче я переступаю <поріг> мого раю, і везуть мене в пекло на нестерпні муки. Довго я дивлюсь туди, де поволі зникають рідні краєвиди, зменшуються і ховаються млини, і тільки хрест на церкві ще усміхається мені золотою усмішкою. Нарешті і він сховався, блиснув ще раз і більше уже <не> глянув. Я вмоцнююсь собі на бричці або на дрогах і знесилений засипаю.

В вечері ми будемо в місті.

II частина

Пригадую. Одноповерховий будинок, вкритий зеленою бляхою. Амбар для ссипки хліба трьома ворітьми на улицу. В дворі під сим же дахом сарай для дров, з горищами, за яких загадково виглядали різнокольорові буди... Збруя для коней і сотні інших річей, що багато років лежать в к[л]уні під порохом. Стайня. Ледник. Погріб з чарівними дверима ліворучь, де і після Великодня лежали, як сьогодні зірвані, яблука і груші. Чепурна комора. Там скрині з добром. Килими, посуд, чисто, як у хаті. Біля погребя ворота в сад з оріховою альтанкою, друга альтанка – з акації. Чудесні груші, безсіменка, глива, білолистка. Яблуні, сливи, вишні. Сад виходив на другу вулицю, visavis з другого нашого саду Локотівщини. Третій наш сад лежав далеко від перших двох і називався Низом. Він збігав з гори і переходив в лозу. Лоза росла між канавами, наповненими водою, і була такою густою, що вона здавалась дрімучим лісом. Там водилось безліч пташок і було дуже страшно. Всі говорили про те, що там водяться ужаки, яких свистом скликає Зосим Іванович. На Низу я завжди бував з матір'ю або дядьком⁸⁸ – мене <не> пускали з очей і в лозу ходити було заборонено. Але вона так вабила мене, що я не міг втерпіти і декілька разів ходив по гущавині, спиняючись, прислухаючись до шелесту, придивляючись до руху кожного листка або плеску води. Грузнучи, переплигуючи з коріння на корінь, я був охоплений якимсь солодким жахом. Приблизно таке почуття я переживав згодом на Волині, коли стояв один серед лісу з рушницею в руках і ждав кабана. Найбільш цікавили мене головастики. То маленькі, то великі, то з хвостами і парою ніг, то без ніг і лише з хвостами. Я ніяк не міг зрозуміти, що вони роблять в воді і взагалі навіщо родяться на світ. Жаби! Жаба має своє призначення. Вони квакають перед дощем, плигають в воду, їдять молоді листочки, ловлять мух... Взагалі, мають досить багато різноманітної роботи в житті. Пташки... Їм треба мостити гнізда, співати, шукати найбіль[ш] достиглі і солодкі вишні, обірати гусінь... Ужаки

теж виконують якусь таємну місію в житті, а от головастики навіть не кусаються, тільки плавають. На крики матері або дядька, або тітки Наталі я вилазив з лози брудний, з мокрими ногами. Від матері я знову діставав декілька шльопанців, – коли було тепло, мене роздягали, обмивали біля колодязя в ванні, полоскали панчохи і вели до дому. Коли був дядько, він охав, охав і попережав, щоб я ішов до тітки, бо як мати побаче, то достанеться мені на горіхи. Тітка брала мене на руки, переляканими очима дивилась на мене, обмивала і просила нічого не говорити дома. Тітка Наталя! Се була людина прозора, як капля роси, ласкава, як весняний промінь, добра, як саме добро, ніжна, як пісня жайворонка. У неї не було дітей, і всю любов вона перенесла на мене. Не було жодного вчинка, зробленого мною, який би вона не виправдала перед матір'ю... Розбив шклянку, – нічого дивного, коли дитина не може дістати її посеред стола, поліз в піч з рогачем і перекинув горщик з борщем – теж цілком зрозуміло. Дитині обридли цяцьки, нових учора не купили, і вона мусить же чимось бавитися. Надів новий костюм, поліз на дерево, зачепився і одірвав калошу, і тут не я винуватий, а ті, що замість того, щоб набрати чогось путнього, набрали якого сміття, що од вітру розлазиться. Словом, я ніколи, нічого, ні в чому не був винен і почував, що біля мене в житті стоїть тітка Наталя. Моя заступниця і моя найвища Правда.

Будинок наш складався з 4 кімнат і кухні⁸⁹. Спочатку жило дві родини разом: дядько Василь з тіткою Наталею на одній половині і ми – на другій. Чомусь цей період життя я загубив із пам'яті і пам'ятаю лише де кілька картин. Маленька кімната, посередині стіл. Батько, мати, сестри Маруся і Галя. Я над книжкою. Читаю щось, але читається важче, ніж на гору йдеться, і мій батько раз у раз мене поправляє. Легше мені було читати по-церковно-словянськи. Цій мудрості мене навчила тітка Наталя. І я, пригадую, не раз їй читав із життя святих про Варвару Великомученицю... Пригадую, починалось так: се було в літі 4 по рождестві Христові при царі Діоклетіані. Але в 6 років

я читав уже і по-російські. Навчила мене мати, коли породила третю сестру Раю⁹⁰ і лежала після сього в ліжку. Але, крім якихсь величезних книг та «Біржових Відомостей», у нас, здається, нічого не було в хаті, і читати було нічого. Про дитячі журнали і згадки!

Стали мені <все> частіш і частіш говорити про школу, але мої думки були далекі від сього. Разом з товаришами ми будували крамниці в саду, наносили туди цукерок, цукру, сухого листя і завжди дивувались, що вранці, коли приступали ми до торгівлі і відчиняли двері в крамницях, на цукру, цукерках була сила-силенна комашні, яка нам украй нищила весь товар. Зімою найулюбленішою забавою була їзда на собаках. У нас був Сірко і Рябко. Сірко – товстий, на низьких ногах, спокійний <нрзб.>. Рябко – худий, довгий, високий, на пристяжці. Ми їх запрягали в саночки і їздили по саду і по двору, захоплюючись сією забавою.

Коментарі

Документи друкуються вперше за автографами, які зберігаються в архіві О. Олесь (ф. 114, од. зб. 406, 2783) у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (далі вказуємо лише одиницю збереження). Оскільки подані автором відомості надзвичайно лаконічні, для уточнення та доповнення біографії послуговуємося спогадами його родичів та сучасників, зібраними в книзі «Поет з душею вогняною. Олександр Олесь у спогадах, листах і матеріалах / Упор., передм. та прим. І. Лисенка. – Нью-Йорк, К., Львів: б. в., 1999» (далі – «Поет...») та автобіографією письменника, яку вперше опублікував Ю. Герич у часописі «Сучасність», № 12 за 1964 р. (далі – «Автобіографія...»).

Крім того, до джерел вивчення біографії О. Олесь варто долучити і записи з архіву близького товариша письменника – Петра Тенянка (за інформацію про ці документи щиро дякуємо д. філолог. наук Ростиславу Петровичу Радишевському). Серед

колекції документів фонду «Український музей в Празі» Центрального державного архіву громадських об'єднань України зберігається рукопис (імовірно, рукою сина О. Олеся – О. Ольжича) та передрук мемуарних записів про походження, дитинство та навчання поета (ф. 269, оп. 2, спр. 256, арк. 46–49). Загалом біографія записана від імені третьої особи («автор теж не захоплювався наукою», «особливо впливала на поета казка», «як стверджує поет», «говорив до поета по-російськи»), але гадаємо, письменник диктував спогади, бо раз-у-раз зустрічаються вислови на кшталт «коли мені було 14–15 років», «я читав і декламував вірші Шевченка», «я мав тут практику», «я зробив це», «тітка моя» тощо. Як свідчать інші документи цієї ж справи (записки П. Тенянка, листи, жартівливі протоколи засідань товариства та ін.) у 1930-х рр. серед знайомих та шанувальників творчості О. Олеся виникло бажання надрукувати його спогади. Очевидно, з цією метою Олег Кандиба і записує розповідь батька про рідні Білопільля та Верхосулку, родовід, дошкільне виховання, навчання тощо. Не зважаючи на деяку схематичність записів (наприклад, вказівки на те, що потребує уточнення та написання в подальшому розлогіших коментарів: «цей момент – яскравіше», «згадка про заселення краю», «величезне враження на поета: природа, птиці», «добрі відносини поета з сестрами», «вплив цього факту»), відчувається, що до видання насправді готувалися серйозно. Йшлося навіть про можливість публікації ілюстрацій: наприклад, про фотопортрети батька письменника «спитати у Віри Антоновни <Кандиби>», планувалося долучити фотографії сестер О. Олеся, або ж уточнення про будинок у Білопільлі – «Дім є й тепер. Фотографії не було» тощо. Згаданий документ з архіву Петра Тенянка (далі – «Спогади...») зосереджує літературознавців на найважливіших етапах становлення поета, акцентує увагу на пріоритетних для самого О. Олеся життєвих цінностях.

При публікації невідомих автобіографічних записів повністю зберігаємо мову О. Олеся, стилістичні особливості, відтворю-

емо навіть властиве авторові непослідовне вживання деяких граматичних форм (наприклад, *вулиця – улиця, замість – замісьць, вночі – вночи, очерет – очеред* тощо), префіксів *роз-* та *рос-*, буквосполучень *-дж-, -ж-*. Осучаснено вживання апострофа, уніфіковано написання з малої літери загальних назв (лише подекуди О. Олесь пише «Матір», «Дід», «Батько» тощо) та власних назв без лапок; пунктуація подається за сучасними нормами.

Авторські скорочення та механічні пропуски розкриваємо в квадратних дужках, а в ламаних – фіксуємо втрачений фрагмент тексту та нечітке написання слів.

¹ Гадаємо, що йдеться про Колесу Олександра Михайловича (1867–1945) – відомого мовознавця й історика літератури, який був професором Львівського (з 1898 р.), Віденського (1920–1921 рр.) та Празького університетів.

² Згадується лист О. Колесси від 20 грудня 1932 р. (од. зб. 1072).

³ О. Олесь, очевидно, має на увазі передмову М. Грушевського «Поезія Олеся» до видання вибраних творів письменника. Влітку 1923 року М. Грушевський надіслав письменникові листа з проханням подати короткі відомості про життєпис поета та навіть додав невеличку анкету з найважливішими питаннями (од. зб. 768). У відповіді (орієнтовна дата написання – кінець липня/серпень 1923 р.) О. Олесь коротко і чітко відповідає на поставлені запитання, не вдаючись до розлогих роздумів про свою минувшину (од. зб. 67).

⁴ Йдеться, мабуть, про автобіографію, написану О. Олесем на прохання О. Кисіля (див.: «Автобіографія...»).

⁵ У своєму останньому інтерв'ю, яке письменник дав газеті «Краківські вісті» в 1943 р., він також з притаманною йому іронією згадує про свій перший літературний досвід: «Почав я писати дуже рано, як тільки додумався, для чого вигадано папір та олівець, і як тільки навчився ним володіти. Коли б мої батьки знали, що пишу, певно замислились би, чи варто мене вчити писати. Чому почав писати? Мабуть, підсвідомо. Отак, як ні з сього, ні з того починає цвірінкати жовтодзьобий горобець. Була, очевидно, якась потреба висловитись з приводу того, що діється, бачиться й чується на білому світі. А діялось багато: літали метелики, щебетали пташки, виблискувала роса, – все

щось робило, і мабуть, ніяково мені було стояти, склавши руки» («Поет...», с. 174). Молодша сестра О. Олесья Марія Голубева підтверджує: «Складати вірші Олесь почав дуже рано. Ще в дитинстві він часто любив ходити по садку й тихенько наспівувати, а коли ми питали, яку саме пісню він співає, то відповідав, що цієї пісні ще ніхто не знає, бо це його пісня» («Поет...», с. 13).

⁶ Кандиба Олександра Василівна ([1862]–1929) – мати О. Олесья. У деяких джерелах рік народження О. В. Кандиби – 1860, проте з огляду на згадку О. Олесья в наступних автобіографічних записах про те, що його народження «було несподіванкою для 18 літньої матері», сьогодні можемо уточнити, що йдеться саме про 1862 р. Любов письменника до матері була безмежною. Він захоплювався її освіченістю, чуйністю та твердістю характеру: «Мати – енергійна жінка. Виховання матері: мала гувернантку Вассу Іванівну. Мати від природи розумна жінка, начитана; добре знала Шевченка, Нікітіна, Некрасова, Козлова. Стреміла дати своїм дітям освіту, тому продала по смерті батька майно: садки, будинки; старалась, щоб діти одержали середню й високу освіту. [...] Мати була поетичною натурою, співала пісні, оповідала казки, [...] грала на гитарі. Цінила дуже дитячі поетичні спроби і любила природу. Коли вмирала, дивилась на хмари. Була душею, осередком суспільства. Чула до молоді. Незломна, сильна натура, з бадьорим поглядом на життя» («Спогади...», с. 46). Юрій Самборс, який особисто знав Олександрю Василівну, описав її: «Мати Олесья, огрядна, міцна літня жінка із спокійними рухами й солідною, поважною поведінкою і водночас проста, лагідна й привітна, мимоволі викликала до себе пошану і приязнь. Я з подякою прислухався до її життєвих порад, що ними вона мене зрідка наділяла. Вона дуже добре знала просте народне життя й мала неабиякий природний розум, великий життєвий досвід і вроджену здібність естетичного присуду» («Поет...», с. 67). Галина Лащенко, очевидно зі слів О. Олесья, також захоплювалася цією мудрою і мужньою жінкою: «Тяжке було становище вдови з трьома дітьми. Пенсії вона не мала, лише помешкання. Крім того, незабаром помер її батько, і вона й звідти вже не могла чекати ніякої помочі. Та розумна, енергійна жінка не розгубилася. Набрала квартирантів, давала обіди, і на ці скромні засоби спромоглася виховати й дати освіту трьом своїм дітям – синові Олександрові й дочкам Марії та Ганні, які закінчили Бестужевські курси» («Поет...», с. 19).

⁷ Білопільля – містечко на Сумщині, де народився О. Олесь. Друковані тут автобіографічні записи письменника спростовують здогади деяких літературознавців про те, що батьківщина О. Олесь – Верхосулка чи село Кандибине Білопільського району на Сумщині. Наймолодша сестра О. Олесь Галина Грекова так описує Білопільля тих часів: «лише на двох вулицях були тротуари, а решта вулиць восени й весною тонула в грязюці. Чотири церкви, крамниці, дві початкові школи, «двокласне училище» та п'ять-шість приватних добрих будинків серед невеличких підсліпкуватих хатин, схожих одна на одну. Сіро, одноманітно, без будь-яких духовних інтересів і розваги минало життя в цьому «темному царстві» («Поет...», с. 9).

⁸ Кандиба Іван Федорович ([1842–1889]) – батько О. Олесь. Дати життя Івана Федоровича встановлюємо орієнтовно: далі у своїх автобіографічних записах письменник фіксує, що батько був удвічі старший матері, коли народився О. Олесь. Тобто: якщо Олександра Василівна в 1878 р. мала 18 років, то Іван Федорович, мабуть, – 36 (звідси і рік його народження – 1842). Якщо, як згадає Галина Грекова, Олександра Василівна залишилася вдовою в 27 років («Поет...», с. 10), то дата смерті Івана Федоровича – 1889. Такі підрахунки підтверджують і слова самого письменника: «Коли мені було одинадцять років (тобто, в 1889 р. – *Н. Л.*), батька не стало» («Автобіографія...», с. 42). Галина Грекова з любов'ю і ніжністю згадає Івана Федоровича: «Батько знайшов роботу на Волзі, в колишньому Царицині, у знайомого рибпромисловця, і змушений був покинути сім'ю. [...] Батько надсилав гроші, а в свята приїздив сам. Пам'ятаю щасливі дні, коли він, запарошений снігом, входив до хати. Які привабливі речі він нам привозив – опудала звірів, іграшки! Батько мав надзвичайно добре серце, скрізь сів добро своєю щедрою рукою. Нас, дітей, він дуже любив» («Поет...», с. 10). О. Олесь пригадає, що його батько «був незвичайної доброти людина; напр[иклад], колись купець Балащенко прийшов до нього, впав до ніг і сказав, що його будинок продають з аукціону; він виїняв 120 000 руб[лів] і дав йому. Допомогав бідним грошима, дровами, солом'ю. Раз прийшов до Івана Хведоровича бідняк і просив дати йому чоботи; він зняв із себе чоботи й оддав, а сам взув старі, що були на горищі. Коли він умер, то всі вбогі, що користувались його доброчинністю, дуже шкодували й, як каже поет (О. Олесь – *Н. Л.*), «скидали мені маленькому шапки на ознаку поща-

ни до батька, так що в мене лились сльози» («Спогади...», с. 46). Про Івана Кандибу і Галина Лащенко писала: «Про нього збереглася пам'ять як про людину чесну й невідкупну, до того ж дуже здібну. Так казали люди, які близько його знали. Він ніжно любив свою дружину, від якої був набагато старший» («Поет...», с. 18).

⁹ Йдеться про діда по материній лінії О. Олеся Василя Пархомовича Грищенка, у родині якого і літувала Олександра Василівна з дітьми. Грищенки – «колишні кріпаки графа Толстого, були родом із села Товстої Лебединського повіту. Казали, що в сімнадцять років їм пощастило викупитись на волю. Потім вони жили в селі Верхосуллі того ж повіту, де дідусь працював у якогось пана Башкирцева, після смерті якого його дружина жила за кордоном. До діда, розумної й тямущої, чесної й доброї людини, завжди йшли люди за порадою. Власники-панни помирили чи виїздили і, нарешті, здали дідусеві в оренду хутір» («Поет...», с. 11). О. Олесь дуже любив «свого дідуся, який чуло ставився до знедоленого селянства, допомагав, чим тільки міг, убогим людям. Часто їздив до пана клопотати, аби той збільшив наділи для селян. Дідусь ніколи не дбав про те, щоб забезпечити свою старість. Так він і помер, не лишивши ні власності, ні грошей» («Поет...», с. 12). А майна, як згадує О. Олесь, у діда було чимало: «Мав, крім хлібного поля, бурякові плантації. Мав дві пасіки: 700 і 300 колодок (посилав онука стежити за роюваннями). Мав садок, величез[ний] огорок, будівлі поміщицькі були в його користуванні. Мав два будинки: «панський» і другий – «контора» (хата з меблем). [...] Дід мав багато скоту: 8 коней виїзних, 12 робочих, до 60 пар волів, 20 корів, безліч домашньої птиці (павлінів, цисарок, индиків, курей, гусей, качок)» («Спогади...», с. 48).

¹⁰ Зараз село Верхосулка Білопільського району Сумської області.

¹¹ Будилок – тут, очевидно, озеро в маєтку діда, який, за словами О. Олеся, «мав на Харківщині орендований двір – Будилок. До цього двору належав також шматок лісу, а в лісі було невеличке озерце. Невеличке, але глибоке, і було в ньому повно риби. Там, у тому озерці, я й навчився рибалити. Ловити рибу до цього озерця я їздив на маленькому коникові без сідла, що мені подарував мій дід. Було мені тоді п'ять років» («Поет...», с. 118).

¹² Шаповал Микита Юхимович (1882–1932) – письменник, громадсько-політичний діяч і видавець, провідний член УПСР ще

з дореволюційних часів. З квітня 1919 р. на еміграції. Очолював Український Громадський Комітет у Празі, Український Соціологічний Інститут там же, організатор українських вищих шкіл в Чехії та Всеукраїнського Робітничого Союзу в Чехії.

¹³ Григоріїв Никифор Якович (1883–1953) – письменник, громадсько-політичний діяч. З 1920 р. на еміграції, де очолював Український Громадський Комітет, організатор українських вищих шкіл в Чехії, один із засновників Українського видавничого фонду. З 1938 р. на еміграції у США.

¹⁴ Очевидно, О. Олесь має на увазі місячник «Нова Україна» (виходив у Празі з 1922 по 1928 рр.), співредакторами якого були М. Шаповал та Н. Григоріїв.

¹⁵ Йдеться про навчання Олександра Кандиби в Харківському землеробному училищі з 1893 р. по 1900 р. (територіально заклад розташовувався в селищі Деркачі поблизу Харкова). Про нелегкий побут письменника в ті роки згадки Віри Антонівни Кандиби записав Назар Гнатюк: «Коли Олександр Олесь вчився уже в Деркачах, його матеріально підтримував якийсь з дядьків. Часто, одначе, коли гроші за навчання були несвоєчасно заплачені, учневі доводилося дуже скрутно. Тоді підтримували товариші. Одні давали його «порцію», інші, ті, що співали в хорі й у неділю діставали «пиріг», приносили йому його. Не раз він ночував крадькома: його можна було застати і на першому, і на другому поверхах гуртожитку. [...] Щоб протриматись у школі, він учив інших писати вірші, давав приватні лекції» («Поет...», с. 90).

¹⁶ Марія Голубева так описала цей перший «видавничий» досвід О. Олесь: «Я пам'ятаю цей журнал: там був і публіцистичний розділ, містилися вірші, оповідання, висвітлювалося життя училища, траплялися цікаві малюнки, карикатури тощо. Олесь був душею журналу, робота над ним забирала в нього весь час. І, навпаки, шкільному навчанню приділяв дуже мало уваги. Стати літератором – ось була його заповітна мрія» («Поет...», с. 13).

¹⁷ До видання рукописний журнал «Комета» разом з О. Олесем серед інших учнів школи готував і Костянтин Треншов (1876–1945) – майбутній відомий російський письменник.

¹⁸ Колесов Олександр Олександрович (1837–1901) – директор Харківського землеробного училища з 1882 до 1901 р. О. Олесь згадує, очевидно, 1897 рік, коли О. Колесову виповнилося 60 років, а на

святкових зборах з цього приводу студент О. Кандиба читав свій вірш російською мовою «Мотыльки».

¹⁹ «Южный край» – щоденна харківська газета, яка виходила друком з 1880 по 1918 рр. На сторінках популярного щоденника час від часу містилися статті з української історії та літератури. Назар Гнатюк (знову ж таки зі слів Віри Антонівни Кандиби) стверджує: «В харківській газеті «Южный край» був опублікований його (О. Олесів. – Н. Л.) вірш, присвячений Вірі Комісаржевській, яку він дуже шанував. З того вірша Віра Антонівна запам'ятала:

Весна и вы –

Какое сочетание!» («Поет...», с. 93),

а Галина Лащенко доповнює, що «вірш написаний з приводу приїзду до Харкова артистки В. Комісаржевської, якою Олесь дуже захоплювався» («Поет...», с. 19).

²⁰ Йдеться про Сергія Потресова-Яблоновського – харківського журналіста.

²¹ Видавцем «Придніпровського краю» був М. С. Копилов.

²² Щоденна позапартійна російськомовна газета «Приднепровский край» виходила у Катеринославі (тепер Дніпропетровськ) з 1898 до 1917 року.

²³ Тут втрачено фрагмент тексту.

²⁴ Про кількомісячне навчання в Києві О. Олесь згадував так: «Скінчивши школу, поступив до Київського Політехнічного Інституту вільним слухачем, але, не маючи змоги заплатити за право слухання лекцій, кинув інститут і поступив практикантом у маєток Харитоненка» («Автобіографія...», с. 42).

²⁵ Йдеться про драму на 4 дії російською мовою «Родная глушь», створену в 1901 р. У доеміграційному архіві О. Олеся, який зберігається в Інституті рукопису НБУВ, є чернетка цього твору (Ф. XV, од. зб. 822). В основі сюжету – відвідини автором маєтку дядька по матері на Херсонщині. Як згадує Галина Лащенко: «Коли Олесеві було 17 років, він написав уже згадану драму «Родная глушь», але пізніше десь закинув її» («Поет...», с. 19).

²⁶ Поїздка до Полтави на відкриття пам'ятника І. Котляревському насправді дуже вразила О. Олеся. Ця подія була визначною в його житті, бо він не лише познайомився з кращими представниками української культури, відчув щастя долучитися до знаменної події –

своєрідної маніфестації української національно-визвольної ідеї, а й, як слушно зауважив М. Грушевський у згаданій передмові до вибраних творів письменника, «інтуїцією поета відчув він надходячу хвилю українського відродження». Полтавське свято як переломний етап у творчій діяльності поета визнають дослідники його творчості, бо, як згадувала Марія Голубєва, «Багато що зрозумів він тоді: і трагедію українського слова в лещатах царизму, і убогу тематику сучасних йому драматичних творів, і те, чому на українській сцені у водевілях перше місце посідають дячки-п'яниці. Олесь твердо вирішив тоді писати лише українською мовою, служити тільки рідному слову» («Поет...», с. 14).

²⁷ Липа Іван Львович (1865–1923) – український письменник і громадсько-культурний діяч, за фахом – лікар. Один із засновників і авторів «Братства тарасівців». З 1905 по 1918 рік, не полишаючи лікарської практики, видавав в Одесі альманах «Багаття», був співредактором тижневика «Українське слово», активно співпрацював з українськими часописами «Нова громада», «Шершень», «Громадська думка», «Рада», «Українська хата» тощо. Тісно співпрацював з одеською «Просвітою» і Одеським Літературним Товариством. У 1917 р. призначений українським комісаром Одеси, заснував українське видавництво «Народній Стяг». З 1919 належав до Української Партії Соціалістів-Самостійників, входив до складу її Центрального комітету. В уряді УНР – керуючий управлінням культури і віросповідання. У 1922 році переїхав до селища Винники біля Львова, де й помер.

²⁸ До Харківського ветеринарного інституту О. Олесь вступає 1902 року і навчається там один семестр (далі його відраховують через неможливість заплатити за подальше навчання). У серпні 1903 він знову подає прохання на ім'я директора інституту, щоб його зарахували студентом першого курсу (у монографії «Гордість «Харківського ветеринарного інституту імператора Николая I» (1805–1905)» (К., 2009) її автор Станіслав Рудик передруковує студентські документи О. Олесь: заяви, атестати, квитанції оплати за навчання, протоколи іспитів тощо). Тож в Харківському ветеринарному інституті О. Олесь навчався з 1903 до 1908 р.: «В 1903 році склав іспит з латини і став студентом Харківського Ветеринарного Інституту, одночасно поштував в земство статистиком» («Автобіографія...», с. 43).

²⁹ Йдеться про відому не лише у Харкові, а й в Україні українофільську родину Алчевських: Олексій Кирилович (1835–1901) – промисловець, банкір і меценат; Христина Данилівна (1841–1920) – український педагог, громадська діячка та їх син Іван (1876–1917) – видатний оперний співак; донька Христина Олексіївна (1882–1932) – українська письменниця і педагог. Марія Голубева також підтверджує, що мистецьке життя Харкова надихало поета на нові творчі вершини: «перебування в Харкові, культурному центрі, скрашує його життя. Олесь захоплюється театром, багато читає, нарешті знайомиться з сім'єю Алчевських, де зустрічається з цікавими, новими для нього людьми. Він знайомиться з самою Христиною Данилівною Алчевською, її сином Іваном, прославленим оперним співаком, дочкою Христиною, на той час молодою поетесою. У домі Алчевських Олесеві довелося зустріти й інших культурних діячів. Найчастіше ці літературні вечори відбувалися взимку» («Поет...», с. 13–14).

³⁰ Особу встановити не вдалося.

³¹ Міхновський Микола Іванович (1873–1924) – публіцист, громадсько-політичний діяч. Брав активну участь в громадському житті Харкова, де працював на той час адвокатом. Один із організаторів Української Народної Партії, обстоював ідею самостійності української держави.

³² Єфименко (Єфименкова) Олександра Яківна (1848–1918) – видатна дослідниця історії України, етнограф. Почесний доктор Харківського університету. З 1907 до 1918 рр. викладала історію України на Вищих жіночих курсах (Бестужевських) у Петербурзі. Про неї завжди дуже тепло відгукувався О. Олесь: «У Алчевських я познайомився з Ол[ександрою] Як[івною] Єфименковою, яка зробила на мене глибоке враження своєю освіченістю, тонким розумінням мистецтва і глибиною душі. Вона попросила у мене зшиток з віршами, переглянула його і в листі до мене дала надзвичайно прихильну оцінку. Я став думати над виданням І книжки поезій» («Автобіографія...», с. 43).

³³ Можливо, йдеться про відомого українського археолога Покровського Володимира Миколайовича (1864–1924), який на той час жив у Харкові і працював професором художнього інституту.

³⁴ «Слобожанщина» – харківський часопис під редакцією М. Міхновського, який через брак коштів проіснував недовго (25 березня

1906 р. вийшло перше і єдине число цієї «щоденної політичної, економічної, літературної та громадянської часописі»). У листі до Х. Д. Алчевської від 12 вересня 1906 р. О. Олесь так пише про закриття часопису: «Покончив счеты со «Слобожанщиной» (да почиет она мирно и вечно), я уехал в Крым отдохнуть и успокоить себя» (ІР НБУВ, ф. XV, од. зб. 1045).

³⁵ Голубева Марія Іванівна (1882–1958) – молодша сестра О. Олесь, за фахом – педагог. Після еміграції О. Олесь залишилася в Україні, потерпала від переслідування влади, з часом втратила роботу.

³⁶ Можливо, йдеться про Миколу Дмитровича Пильчикова (1857–1908) – українського фізика-теоретика, винахідника, сина відомого українського громадського та культурного діяча, педагога Дмитра Пильчикова. На той час М. Пильчиков жив у Харкові і працював професором Харківського технологічного інституту. Прямих свідчень про його участь у виданні «Слобожанщини» віднайти не вдалося, хоча у згаданих О. Олесем роках (на початку ХХ ст.) участь Миколи Пильчикова в громадському житті Харкова була помітною. Він матеріально допомагав культурно-мистецьким закладам, фінансував видання українських періодичних видань, підтримував і окремих представників творчої інтелігенції.

³⁷ Можливо, тут йдеться про Миколу Міхновського – організатора, редактора і натхненника «Слобожанщини».

³⁸ О. Олесь справді працював тоді у земському статистичному відділі (з 1903 р., відколи вступив до Харківського ветеринарного інституту, до 1905 р.) під час літніх вакацій, щоб заробити собі на життя. Наприклад, у 1903 році працював у Слов'янську. Там статистики мали власний драматичний гурток, в якому найактивнішу участь брав і О. Олесь.

³⁹ Кандиба Віра Антонівна (1881–1948), дівоче прізвище Свадковська, за освітою – педагог, закінчила історико-філологічний відділ Вищих жіночих курсів у Петербурзі. У 1907 р. О. І. Кандиба та В. А. Свадковська взяли шлюб. Про це 4 січня 1907 року Віра Антонівна повідомляла своїх батьків: «В Петербург приехал Саша и мы решили, выражаясь кратко, повенчатся. Пусть не покажется это экспромтом: все рано или поздно находит свой конец. Очень жалко, что не пришлось видится с вами, поговорить: не хотела бы я, что бы в душе у вас родилось хотя бы малейшее чувство недовольства против нас, что

все, будто, сделано без вашего ведома и совета. Если бы была возможность побывать в Житомире, не проминула бы сделать это, потому что очень люблю всех вас и причинять огорчения дорогим людям мне самой было бы слишком больно» (ІР НБУВ, ф. XV, од. зб. 2982).

⁴⁰ Свадковська Ольга Антонівна (1883 – ?) – рідна сестра В. Кандиби, за освітою – медик.

⁴¹ Приватна подорож до Ялти в 1906 році, як виявилось пізніше, ознаменувала розквіт творчого життя О. Олесь. Насмілюся навіть сказати більше – докорінно змінила долю поета, адже приголомшливий успіх першої збірки (задум та реальні перспективи її видання виникли саме там) остаточно утвердив О. Олесь в його прагненні працювати на творчій ниві й цілком віддатися насолоді літературної праці. В Ялті О. Олесь, Віра Антонівна Кандиба та її сестра Ольга оселилися «на віллі пані Баньє, приятельки письменника Антона Чехова, де мали дві кімнати. Ходили до грузинської їдальні, де їли шашлик, рижову кашу, куліш з овечиною, з пшоном. По м'ясо Віра Антонівна ходила до татарського аулу Ай-Васіль. Щоб туди дійти, треба було скакати через потік по каміннях. Потім і це життя в Ялті їм здалося дорогим, і вони переїхали в інше місце – півгодини їзди від Ялти сімферопольським шосе. Мали там теж дві кімнати, що виходили на терасу. Та тераса спускалася до фонтана з басейном. Навколо був фруктовий сад, росли платани, кедри й виноград. Збирали в парку сухе гілля й варили на ватрі коло фонтана» («Поет...», с. 23). Така романтична атмосфера, свіже повітря, морський бриз, милування гірськими краєвидами якнайкраще сприяли моральному оздоровленню письменника і, безперечно, не могли не надихнути митця на створення чергових шедеврів. Але найбільше ознаменувалися Крим і Ялта для О. Олесь новими знайомствами та перспективами: «В 1906 році влітку я виїхав в Ялту (Крим) підлікуватись, побачити море, відпочити. В Ялті я на другий чи на третій день написав в «Рускій Риввері» фейлетон, який мав великий успіх у курортної публіки і зблизив мене з редакцією. Через декілька днів я познайомився з С. Петровим (Скитальцем), С. Єлпатєвським, Серафимовичем і став з ними часто стрічатись. Особливо близько я зійшовся зі Скитальцем, якому і прочитав колись декілька поезій. Через декілька днів мене змусили читати в більшому товаристві літераторів. Поезії мої, не дивлячись на те, що були писані по-українськи, мали несподіваний

успіх у російських письменників. Всі почали мені говорити, що необхідно видати книжку, що вони самі вживуть всіх заходів, щоб книжка була видана» («Автобіографія...», с. 43–44). Свіжі враження від подорожі поет переповідає і Х. Д. Алчевській: «Крым дал мне очень многое: не говоря уже о его красотах, о благотворном влиянии купанья в море на мое здоровье, я приобрел много интересных знакомств. Близко сошелся с симпатичным Скитальцем, который довольно сносно знает украинский язык, которому я десятки раз читал свои стихи. Если бы все так относились ко мне, как он, я бы был доволен вполне» (ІР НБУВ, ф. XV, од. зб. 1045).

⁴² Скиталець (Петров) Степан Гаврилович (1869–1941) – російський письменник.

⁴³ Єлпатьєвський Сергій Якович (1854–1933) – російський письменник, за фахом – лікар.

⁴⁴ Серафимович (Попов) Олександр Серафимович (1863–1949) – російський письменник.

⁴⁵ Короленко Володимир Галактіонович (1853–1921) – російський письменник, який писав на українські теми; жив у Полтаві.

⁴⁶ Лучицький Іван Васильович (1845–1918) – український історик, громадський діяч, родом з Полтавщини. З 1877 р. – професор Київського університету, з 1908 – професор Вищих жіночих курсів у Петербурзі, член-кореспондент Петербурзької Академії наук; один із фундаторів Українського Наукового Товариства у Києві. І. Лучицький був депутатом III Державної Думи від міста Києва в 1907 році.

⁴⁷ Грінченко Борис Дмитрович (1863–1910) – український письменник, мовознавець, фольклорист, етнограф, педагог і громадський діяч.

⁴⁸ Могильна Тетяна ([1880] – ?) – двоюрідна сестра О. Олесь по материній лінії. Назар Гнатюк стверджує, що вона була на 2 роки старша О. Олесь, з яким познайомилася в маєтку свого діда Василя Гриценка, де вони разом літували (письменник згадує навіть, що це було його перше кохання). «Пізніше вона вийшла заміж, мала дітей. Чомусь захотілось їй бухгалтерських курсів, і вона вчилася в Києві, заходила часто тоді до Кандибів» («Поет...», с. 89). Про кредит Т. Могильної писала Галина Лащенко: «Олександр Олесь потребував грошей для видання книжки. Триста карбованців він позичив у Петра Стебницького, а двісті – у своєї двоюрідної сестри Могильної. Та

згодом вона почала сумніватися щодо долі своїх грошей. Тоді Олень, дуже ображений, вислав їй гроші назад» («Поет..», с. 24).

⁴⁹ В інших автобіографічних записах письменник називає не цю дату: «Брав живу участь в студентському громадському життю. Виступав на «сходках», був делегатом від інституту, коли приїхала англійська делегація в Петербург (1907)» («Автобіографія...», с. 43).

⁵⁰ Скачков Павло Автономович – близький друг О. Олеся ще зі студентських років, за походженням росіянин. У 1920-х рр. емігрував до Праги, працював у Донському архіві. В еміграційному архіві О. Олеся збереглося надзвичайно відверте і щире листування його з П. Скачковим (12 листів поета та 44 відповіді на них). Головна тема цього російськомовного спілкування – іронічний варіант вирішення «національного питання», взаємини російської та української еміграцій тощо. На захоплені відгуки П. Скачкова про поезії О. Олеся письменник завжди віджартовувався: «То лестное, что ты пишешь о моих стихах, объясняется простым незнанием украинского языка» (од. зб. 291).

⁵¹ Чернетка вітального листа парламентарям з Англії збереглася в доеміграційному архіві О. Олеся в Інституті рукопису ЦНБВ (Ф. XV, од. зб. 2717).

⁵² Йдеться про Голубеву Марію Іванівну (1882–1958) та Грекову Ганну Іванівну (1884–1957) – молодших сестер О. Олеся, які також закінчили Вищі жіночі курси у Петербурзі, а Марія Іванівна навіть вчилася і жила разом з майбутньою дружиною О. Олеся Вірою Антоївною.

⁵³ Родина Свадковських мешкала у Звягелі з 1890 по 1905 рр., де батько В. А. Кандиби Свадковський Антон Єфимович з 1890 р. працював «Председателем съезда мировых посредников» (див. його посвідчення в еміграційному архіві О. Олеся – од. зб. 3959).

⁵⁴ Лотоцький Олександр Гнатович (1870–1939) – український громадсько-політичний діяч, письменник і публіцист. Сам О. Лотоцький так згадує зустріч з О. Олесем: «У Петербурзі, в домівці О. Я. Єфименкової, довелося мені вперше зустріти О. Олеся. Одного разу запросила вона нас із П. Я. Стебницьким до себе, обіцяючи познайомити із не знаним ще поетом. [...] З перших рядків відчувалося, що це поет милістю Божою. Трудно переказати те, що ми переживали, слухаючи тих поетичних перлів після довгої посухи на ниві української

поезії. Кожний новий вірш давав такі сильні й несподівані переживання, що дійсність здавалася сном, од якого було б боляче прокидатися. Господиня наша променіла од радості, бачивши, що ми поділяємо ті враження, які переживала вона сама. І то була така чиста й глибока радість з приводу того, що об'явився новий, справжній, долею благословенний український поет! Вечір той не пройшов без наслідків і для сього останнього, – Стебницький видав перший том поезій О. Олесь і те видання подарував авторові» («Поет...», с. 25).

⁵⁵ Стебницький Петро Януарійович (1862–1923) – український письменник і громадський діяч. У Петербурзі працював на різних посадах у Міністерстві фінансів та Торгово-телеграфному агенстві. Очолював Українську громаду, місцевий осередок ТУП, сприяв публікації українських видань.

⁵⁶ Очевидно, йдеться про Максима Антоновича Славінського (1868–1945) – письменника, громадсько-політичного діяча, науковця. Закінчив правничий відділ Київського університету, мешкав у Катеринославі (тепер Дніпропетровськ), де редагував також і згаданий раніше О. Олесем часопис «Придніпровський край», та Петербурзі. Депутат Державної думи, а в роки визвольних змагань – представник Центральної Ради при Тимчасовому уряді. З 1919 р. на еміграції в Чехії, де працював професором Української господарської академії в Подєбрадах і Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі. У 1945 р. був заарештований у Празі співробітниками НКВД і помер у київській в'язниці.

⁵⁷ Стебницький П. Я. справді позичив О. Олесеві гроші на видання першої його збірки «З журбою радість обнялась». Ці кошти письменник з часом повернув, бо, як писав у листі до П. Стебницького: «Что касается лично меня, то в данный момент у меня есть одна единственная задача: отдать Вам те деньги, которые я у Вас взял, выручив их продажей своего сборника. Этой цены я достигну гораздо скорее, если увеличу стоимость книжки до 1,5 рубля. 500 экземпляров разойдется, наверное, и по 1,5 рубля, а остальные пускай расходятся хоть целую вечность – это совершенно безразлично для меня» (ІР НБУВ, ф. XV, од. зб. 2601).

⁵⁸ Видавництво під назвою «Общественная польза» було створене в Петербурзі на початку 1860 р. і мало на меті видавати тексти різної складності – від багатотомних видань до науково-популярної літера-

тури. Оскільки в 1916 р. ще друкувалися протоколи засідань пайових власників видавництва за 1915 р., а більше ніяких документів ні про ліквідацію, ні про продовження роботи не збереглося, то, імовірно, напочатку 1916 р. «Общественная польза», не витримав конкуренції, закрилася.

⁵⁹ Детальнішої інформації про цю особу віднайти не вдалося.

⁶⁰ Русова Софія Федорівна (1856–1940) – педагог і громадська діячка, активістка українського жіночого руху. Член Центральної Ради, директор департаменту дошкільної і позашкільної освіти Генерального секретарства (Міністерства) освіти УНР. Була організатором «Просвіт», курсів українознавства, підготовки підручників для українських шкіл. З 1922 р. на еміграції, з 1923 – в Празі, професор педагогіки Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова. До 1938 р. очолювала Головну Українську національну жіночу раду. Вважаємо, що О. Олесю помиляється: рецензія С. Русової на книгу «З журбою радість обнялася» друкувалася в часописі «Рідний край» (1907, № 6).

⁶¹ Сумцов Микола Федорович (1854–1922) – український фольклорист, етнограф, літературознавець, громадський діяч. Член-кореспондент Петербурзької АН з 1905 року, академік АН УРСР з 1919 р. Йдеться про рецензію М. Сумцова «Поэзия О. Олеса» («Южный край», 1907, № 9007).

⁶² Дорошенко Дмитро Іванович (1882–1951) – літературознавець, історик, публіцист, політичний діяч. З 1919 р. на еміграції, де був професором УВУ, Карлового університету в Празі та Варшавського університету, директором Українського наукового інституту в Берліні, очолював УВАН. Тут О. Олесю згадує рецензію Дмитра Дорошенка (за підписом Д. Д.) в газеті «Рада» (№ 71 від 25 березня 1907 р.), яка була надрукована у розділі «Бібліографії» без назви.

⁶³ Можливо, тут йдеться про родину згаданого раніше директора видавництва «Общественная польза» Петра Кулакова.

⁶⁴ Йдеться про збірник перекладів «Молодая Украина» (СПб, 1909 р.). Оскільки переклади здійснював І. Рукавішников, то О. Олесю, очевидно, підбирав твори, гідні такої антології. Правда, того ж року в часописі «Слово» (№ 21) з'явилася негативна рецензія на це видання Симона Пеглюри. Автор рецензії переконаний: «Якби російський читач захотів познайомитись в перекладі з творами «молодої»

української поезії і для цього взяв би до рук збірник віршів Рукавішнікова, він гірко б і жорстоко помилився, [бо]... прийшов би до тієї думки, що в українських поетів немає і тем інших, як тільки безцільність життя і життєвих змагань, як тільки поетизування смерти, розпачу, безсилля, дивної незрозумілості існування людського, нікчемности зусиль чоловіка направлених до того, щоб організувати хаотичні елементи життя і внести в нього гармонію; нема реального життя з його боротьбою і його трагічними моментами, немає краси колективних переживань, немає творчости масових рухів і участі в ній індивідуальностей». Висловлювання Симона Петлюри стосуються лише перекладів, і жодним чином не оригінальних творів українських авторів (серед яких і І. Франко, і Леся Українка, і О. Олесь).

⁶⁵ Рукавішников Іван Сергійович (1877–1930) – російський письменник, перекладач з української.

⁶⁶ Степаненко Олександр Ф. (? – 1924) – український політичний і громадсько-культурний діяч, за фахом ветеринарний лікар. У 1909–1911 рр. – редактор київської газети «Село». Член Центральної Ради. Один із засновників Української народної партії. За Директорії – економічний радник УНР у Відні. Деякий час перебував на еміграції. У 1922 р. повернувся в Україну, де був заарештований і помер на засланні. У листі до П. Стебницького О. Олесь так описує його матеріальну підтримку антології та другої збірки поезій «Будь мечем моїм!..»: «Степаненко купив у мене другий збірник і дав мені за 5000 примірників цілих 1500 карб[ованців]. Може, це, звичайно, річ нечувана в українському житті і, може, особисті симпатії грали тут незмірно більшу роль, ніж які-небудь комерційні обрахунки – може бути, але я на се пішов з спокійною совістю (остання у мене ще єсть), і се мені давало право не шукати посади, а жити на «готові гроші» (ІР НБУВ, ф. XV, од. зб. 2600).

⁶⁷ Йдеться про збірку поезій О. Олесь «Будь мечем моїм!..», яка вийшла в Петербурзі 1909 р. в друкарні товариства «Общественная польза». Царська цензура не дозволила видати книжку під цією назвою, тож вона з'явилася лише в другому виданні (1918 р.). Поезії цієї збірки вирізняються потужним громадянським звучанням і характеризуються не просто синтезом громадянських та інтимних настроїв, а, що найголовніше, утвердженням національно-визвольної проблематики. Спонуки такого творчого підходу відверто описав

О. Олесь в одному з листів до П. Стебницького: «Коли писалась перша книжка, я писав для «искусства», і теми загальносвітового змісту були моїм натхненням. Я любив Україну, але над її становищем я довго не задумувався, і українські ідеали зорили над моєю душею, як зорять недосяжні зорі. Час ішов, і українське питання ставало рубом перед моїми очима. [...] І заходив я до кожного в хату і з кожним розмовляв і виразно бачив, що для більшості українська справа не має реального значення, а єсть, не скажу іграшкою, а щось подібне, чим не соромно було б забавлятися дорослому. [...] І хотілось віддати всі свої сили, всю свою душу красивій ідеї відродження Країни, в яке я вірю так, як в своє існування, яке зачаровує мою душу собою і окрашає сірі дні загального безвір'я і розчарування. [...] заспіваю пісню свою і своєю піснею зворушу хоч єдину думку в чий-небудь голові, руками своїми розвію хоч перед очима одного туман і покажу йому шматок ясного неба, мені здавалось – це і буде тією іскрою, яку я кину в лахміття нашої байдужості» (ІР НБУВ, ф. XV, од. зб. 2600).

⁶⁸ О. Олесь насправді дуже потерпав від того, що йому доводилося працювати на різниці. Він мріяв про творче, літературне, життя, мріяв долучитися до мистецтва, віддатись виключно літературній роботі, бо відчував сили і натхнення творити: «Кому потрібно, нащо потрібно те, що я буду десь «на весь повіт» ветеринаром? Хіба мені самому, моєму шлункові» (ІР НБУВ, ф. XV, од. зб. 2600). На жаль, віднайти посаду при видавництвах та редакціях письменникові не вдалося, тому творити, жити і виживати доводилося «в атмосфері кривавого пару, хрипіння й агонії конаючих тварин» («Автобіографія...», с. 44). Марія Голубева згадувала про побут митця в Києві: «Він мріяв дістати роботу в Києві, оселитися там і віддатися улюбленій справі – літературі. Але Київ приніс йому багато розчарувань. Насамперед сама робота була йому не до душі: його призначили на міську різницю. Мусив погодитися, бо в Києві було важко знайти роботу, отже, довелося брати те, що трапилось. Мізерна платня – 100–110 карбованців на місяць, вічні нестатки. Але головне – сама служба. Завжди, повертаючись вечорами додому, він скаржився на тяжку працю, на ті жахливі картини, які щодня йому доводиться бачити. [...] Колись ми з його дружиною попросили Олеся показати нам те «пекло», в якому йому доводиться мучитися цілими днями. Поїхали... Довго віз нас візник. Нарешті ми зупинилися біля різниці.

Увійшли до величезного приміщення, де з обох боків були прив'язані тварини, яких мали забивати. Нечувані страшні звуки лунали навкруги. Дихати було нічим, в роті стало солоно, густий кривавий туман не давав дихати. Скоріш би на повітря – було єдиним тоді бажанням. Нас вивели в двір. Там якийсь чоловік з усієї сили тягнув за налігача корову, яка виривалася, не хотіла йти, жалібно мукала: в очах її був невимовний жах...» («Поет...», с. 14–15). Доповнюють жахливу картину щодення О. Олесь і спогади Ю. Тищенко-Сірого: «На різниці прослужив Олесь дев'ять років (1909–1918). За час його перебування там я був на місці його праці лише один раз і мушу сказати, що після цього пережив щось близьке до нервового потрясіння. Спочатку переживав страшні муки й Олесь: йому вчувався жалібний рев тварин, яких силою заводили в станки, де, оглушивши обухом, різник устромляв у горло або серце ножа. Олесь, вирвавшись із роботи, часто, тремтячи, оповідав про окремі епізоди, що траплялися на різниці» («Поет...», с. 28).

⁶⁹ «Літературно-науковий вісник» – перший всеукраїнський літературно-науковий і громадсько-політичний журнал. Виходив у 1898–1906 роках у Львові, 1907–1914 і 1917–1919 роках у Києві, у 1922–1932 роках знов у Львові. У київській редакції ЛНВ О. Олесь працював співредактором з 1909 до 1914 рр. У дуже інформативному листуванні з М. Грушевським того часу О. Олесь обговорює тему формування чисел часопису, автуру, різні поточні редакційні справи.

⁷⁰ «Відродження» – щоденна безпартійна газета за редакцією П. Гаєнка, яка короткотривало виходила в Києві (1918 рік). На сторінках часопису О. Олесь опублікував чимало своїх поезій та фейлетонів.

⁷¹ Йдеться про Скоропадського Петра Петровича (1873–1954) – державного і військового діяча, гетьмана Української держави. П. Скоропадський деякий час був у опозиції до Української Центральної Ради, а після протигетьманського повстання Директорії УНР у 1918 р. зрікся влади й виїхав за кордон – до Швейцарії, а потім – до Німеччини.

⁷² «Трибуна» – щоденна безпартійна газета за редакцією О. Саліковського, яка короткотривало виходила в Києві (кілька місяців на рубежі 1918–1919 рр.). Серед співробітників – С. Єфремов, С. Петлю-

ра, В. Садовський, Л. Старицька-Черняхівська, П. Стебницький. На сторінках часопису О. Олесь опублікував чимало своїх творів.

⁷³ В еміграційному архіві письменника збереглися його документи дивізійного ветеринарного лікаря I дивізії січових стрільців (од. зб. 2318). А в листі на адресу військового ветеринарного управління УНР Костя Вротновського-Сивошапки О. Олесь детально звітує про виконані доручення із закупівлі медикаментів та медичного обладнання, фінансові витрати: із 8000 карбованців витратив за розпорядженням уряду УНР 6000 («Ви знаєте, як я турбувався із-за всього цього, що Ви і уявить не можете. Другі мають на руках мільйони, буквально нічого не роблять, живуть собі на ці гроші і лише збираються купувати і почувають себе чудесно! Я ж ні копійки на себе з цих грошей не витратив, все, все, що міг, купив» (од. зб. 273).

⁷⁴ Детальніше обставини виїзду за кордон, про розпорядження уряду УНР та особистий наказ М. Грушевського покинути Київ див. лист О. Олесь (орієнтовно 1921 р.) до тогочасного посла УНР у Чехії Романа Смаль-Стоцького. Письменник пояснює, що дуже поспішно збирався в дорогу, переймається долею родини, яку залишив в Україні без жодної матеріальної підтримки, бо дійсно не знав куди і на який термін виїздить: «Лише в Вінниці я довідався від [увшого] пр[ем'єр]-мін[істра] В. Чеховського, що я давно вже призначений на посаду аташе в Будапешті» (од. зб. 277). Нагадаємо, що на той час центром осідку Директорії УНР була саме Вінниця.

⁷⁵ Про приїзд О. Олесь до Угорщини згадує тогочасний посол уряду УНР в Угорщині Микола Галаган: «Коло 10 березня приїхав до нас наш аташе О. І. Олесь. Просив я його нав'язати зносини з літературними й журналістськими колами та постаратись про те, щоб українська справа була добре й правдиво освітлена перед мадярським громадянством» («Поет...», с. 56).

⁷⁶ Про переїзд до Відня теж залишив спогади М. Галаган: «Кілька днів перед переворотом в Угорщині 21 березня, коли була проголошена «диктатура пролетаріату», О. Олесь виїхав до Відня і вже звідти до нас не повернувся, хоч я запевняв, що жодна небезпека йому не загрожує з боку нової влади. Видно, що О. Олесеви було досить і свого «рідного» большевизму і не було охоти пізнати ще й «заграничний» («Поет...», с. 56) – 21.03.1919 р. було проголошено Угорську радянську республіку.

⁷⁷ Небажання письменника писати автобіографії чи будь-які спогади підтверджують майже всі його знайомі. На постійні пропозиції зафіксувати факти зі свого життя О. Олесь найчастіше віджартовувався, а то й відмовчувався. Наприклад, К. Гридень у статті «З нотаток про недавнє минуле» писав: «Поет ніколи не намагався розповісти про себе, хіба що інколи при нагоді згадає дещо. Рік-два перед своєю смертю на зауваження випадкового стрічного в каварні, що було б добре й цікаво, коли б Олесь написав свої спогади, поет зазначив, що він ще так мало сказав, що йому так багато залишається висловити у своїй творчості, що нема як витратити часу на написання спогадів» (див.: Орлик. – 1947. – № 8. – С. 20). З автором статті погоджувався і М. Неврлий: «Пишучи про творчість поета дисертацію, я не раз просив Олександра Івановича розповісти про себе, своє минуле і т. д., але майже завжди він з гумором від цього відмовлявся» (Неврлий М. Олександр Олесь. – К.: Дніпро, 1994. – С. 157).

⁷⁸ Ці слова письменника можна сприймати і буквально, бо дальші спогади він занотовує до загального зошита олівцем.

⁷⁹ У тексті помилково: 1978.

⁸⁰ О. Олесь згадує легенду, за якою київський князь Олег помер через півроку після повернення з візантійського походу. Причиною смерті наче б то став укус змії, яка жила у черепі його колишнього бойового коня.

⁸¹ Оскільки Іван Федорович Кандиба працював на рибних промислах на Волзі, то рідко приїздив до родини в Україну.

⁸² Сучасне місто Волгоград з 1589 до 1925 року мало назву Царицин.

⁸³ Крига – давня назва сучасного міста Білопілья за назвою тамтешньої річки (було розташоване при злитті річок Вир та Крига).

⁸⁴ Давнє місто Крига зруйноване під час монголо-татарських набігів. У 1672 р. група українських козаків на чолі з сотником Степаном Фоменком прибула з містечка Білопілья на Вінничині під Козятином і поселилася на Вирському городищі, відновивши містечко Крига. За правління московського царя Федора III (1676–1682) в 1681 р. місто Крига отримало назву Білопілья на честь того містечка, з якого прибули перші переселенці.

⁸⁵ Йдеться про двоюрідну сестру О. Олесь Тетяну Могильну (див. примітку 48).

⁸⁶ Про родичів Олександри Василівни Кандиби найбільше залишилося спогадів у Віри Антонівни Кандиби, які записав Назар Гнатюк: «Дід мав велику родину. Найстарша його дочка Олександра була поетова мати, а її сестра Марія (Пазухіна) доводилася йому хрещеною матір'ю. Були ще й інші дядини, зокрема Ксенія. [...] Сини? Олексій орендував маєток, як і його батько. Був начитаний. Вся родина ходила до нього радитись. Інший син був присяжний повірений у Сумах, мав жінку-німкеню, Емілію Ернестівну. Дітей вони не мали, тому усиновили якогось Федора, сина однієї наймички» («Поет...», с. 89). Сам письменник описує родину Грищенків так: «Тітка моя Оксана (сестра матері) оповідала багато річей із книжок, будила думку, зацікавлювала книжками, оповідала фантастичні речі, будила мою уяву, фантазію. Мій дядько (по матері) Дмитро Грищенко одружився з учителькою з [села] Верхосулля. Другий дядько – Олекса Васильович Грищенко – одружений із жінкою з великопанського роду Альбрандів (?). [...] Олекса ставився до поета з любов'ю, брав його на охоту (коли йому було 14 років), подарував рушницю. Запрошував мене телеграфічно із хліборобської школи на охоту, піддержував мене й матір матеріально. Пізніше Олекса був управителем маєтку Терещенка в с. Мирна Долина Бахмутського повіту з копальнями вугілля. Склав мапу Донецького кряжу, й до нього приїздили гірні інженери радитись у справі відкриття «залежів» вугілля. Дядько досконало знав укр[аїнську] мову та літерат[уру]. Часто з ним говорили на літературні теми» («Спогади...», с. 47). А останні згадані О. Олесем в автобіографічних записах Маруся та Галя – його сестри.

⁸⁷ Щурами називають ластівок-берегівок, які справді налітають зграями на бджіл (за вичерпну консультацію з бджільництва дякую ст. н. співр. відділу рукописних фондів та текстології Третяченко Тетяні Григорівні).

⁸⁸ У Верхосулці родина Кандиб мешкала разом з рідним братом батька – Василем Івановичем Кандибою – та його дружиною Наталею.

⁸⁹ Помешкання в Білопільлі згадує і Галина Грекова: «Батьки мали невеличкий будинок, очевидно, перероблений із звичайної хати, яка потім служила кухнею, а суміжна з нею наша спальня звалася кімнатою. Дві кімнати прибудовано пізніше, там жив батьків брат, людина похилого віку, на той час удівець. Діди й батьки були добрі хазяї, про що свідчить той порядок, що скрізь панував. Зокрема,

в садку, викоханому їхньою працею. Чого тільки не росло в цьому садку! Розкішні груші, яблуні, сливи, волоські горіхи, абрикоси. [...] Двоє вікон нашої кімнати виходять у садок, а одне – на вулицю, на захід. Там, через дорогу, росте столітній дуб. Під ним – криниця. За дубом заходить сонце, освітлюючи кімнату червоним промінням, яке падає на стіни, на підлогу, на ліжка» («Поет...», с. 9–11). А сумський краєзнавець і журналіст Геннадій Петров дослідив історію цього будинку аж до наших днів, установив усіх його власників. Він виявив також цікавий факт про те, що «підприємливий білопільський книгопродавець, талановитий фотомайстер Кость Стороженко 1912 року, коли ім'я поета-земляка набрало широкого розголосу, видав фотолістівку з видом Олесевої домівки і продавав її у себе в книгарні. [...] Він збагнув значення поетового доробку і подбав навіть, аби в будинку знаходилася книжка Олесья з біографією автора і описом, хто хату будував і перебудовував та хто в ній мешкав» («Поет...», с. 175).

⁹⁰ Цей факт з життєпису О. Олесья досі лишився невідомим.

Підготовка тексту, коментарі Наталки Лисенко

Наталья Лысенко. Неизвестные автобиографические записи О. Олесья

В статье исследуются неизвестные автобиографические записи украинского писателя О. Олесья. На основании архивных документов, в частности эпистолярного наследия, уточнено датирование воспоминаний. Созданные в эмиграции автобиографические воспоминания дополняют представление о жизненном и творческом пути писателя, что способствует созданию правдивой и объективной научной биографии О. Олесья.

Ключевые слова: архивные материалы, рукописи, автобиографические записи.